

Slezská univerzita v Opavě
Filozoficko-přírodovědecká fakulta
Ústav bohemistiky a knihovnictví

**DIALEKTOLOGIE
A GEOLINGVISTIKA
V SOUČASNÉ STŘEDNÍ EVROPĚ
II.**

Uspořádali

PhDr. Zbyněk Holub, Ph.D.; PaedDr. Helena Chýlová, Ph.D.; Jan Chýla

Recenzenti

PhDr. Stanislava Kloferová, CSc.
Doc. PhDr. Marie Janečková, CSc.

ISBN

978-80-7510-165-5

Obsah

Úvod.....	5
I. Obecné otázky dialektologie a geolingvistiky, metodologie a mezioborové vztahy	6
Nové pohledy na klasifikaci starých germánských jazyků.....	7
<i>Václav Blažek, Zuzana Malášková</i>	
Элементы наречия азербайджанского языка в стихах Юнуса Имре.....	32
<i>Гудсия Гамбарова</i>	
РОЛЬ ДИАЛЕКТНОЙ ВАРИАТИВНОСТИ В СИСТЕМЕ ЯЗЫКА.....	39
<i>Назакет Газиева</i>	
Dziewiętnastowieczny Toruń wspólnotą języka/językową? Miasto jako wspólnota komunikacyjna. Próba wyboru i oceny podstaw teoretycznych.	48
<i>Edyta Grotek</i>	
II. Současný dialektologický výzkum a běžně mluvená čeština	61
Tradiční nářečí a aktuální mluva na Těšínsku v ČR.....	62
<i>Irena Bogoczová, Małgorzata Bortliczek</i>	
K výzkumu tvoření slov v českých nářečích.....	73
<i>Zuzana Hlubinková</i>	
Pojmenování tuberkulózy v českých nářečích	80
<i>Sabina Konečná</i>	
Selected morphological features in the common speech of the young generation in the border zone of west Bohemia	87
<i>Jana Nová</i>	
Některé problémy zpracování slovesa v nářečním slovníku	100
<i>Milena Šipková</i>	
III. Specifické otázky dialektologie.....	111
Śląsk i jego dialekty w polskich badaniach dialektologicznych. Próba podsumowania.....	112

Edyta Grotek, Hanna Łaniewska-WoŃk

The summary of lexical statistics in dialects with delimitation of ethnolinguistic elements.....	127
<i>Gurbanova Ilaha</i>	
Dialekt a příručky jazykové správnosti v poslední třetině 19. století.....	132
<i>Helena Chýlová</i>	
Slavonic languages and Quechua – distant dialects or a sheer coincidence?	140
<i>Ireneusz Kida</i>	
K vývinovým archaizmom v slovenských nárečiach	155
<i>Viera Kováčová</i>	
Protetické v- v pohledu kvantitativního lingvistického výzkumu	169
<i>Marta Šimečková</i>	
Jihokarpatské dialekty na území Slovenska a Ukrajiny. K divergentnímu vývoji nářečí obcí Ubl'a a Malyj Bereznyj po roce 1945	183
<i>Michal Vašíček</i>	
IV. Dialektologický výzkum na Opavsku, studentská vědecká a odborná činnost	201
K současnému stavu terénního výzkumu nářečního úzu na Opavsku.....	202
<i>Zbyněk Holub</i>	
Jazyky a nářečí v polském příhraničí Opavy dříve a k roku 2014	223
<i>Vít Skalička</i>	
Závěrem.....	240
Final Summary	Chyba! Záložka není definována.
Souhrnná literatura.....	2566
Seznam autorů / List of Authors	2766
Rejstřík.....	2811

Śląsk i jego dialekty w polskich badaniach dialektologicznych. Próba podsumowania

Edyta Grotek, Hanna Łaniewska-Wollk

Słowa kluczowe:

dialektologia, dialekty polskie, gwary polskie, historia badań dialektologicznych, atlasy dialektów, regiolekt, Śląsk, język śląski, dialekt śląski

Keywords:

dialectology, polish dialects, history of dialectology, atlases of dialects, regiolect, Silesia, language of Silesia

1. Śląsk i *mowa śląska* a początki badań dialektologicznych

Początki dialektologii polskiej sięgają XIX wieku (por. Dubisz 2001: 8; Karaś 2010) i związane są z różnymi dziedzinami nauki, nie tylko językoznawstwa (historia języka), lecz także innymi naukami społecznymi: antropologią kulturową, socjologią, a przede wszystkim etnografią. Związki z tą ostatnią były i są dla dialektologów oczywiste, bez odpowiedniej wiedzy etnograficznej trudno wyobrazić sobie atlasowe czy słownikowe opracowania gwar. Za współpracą w ramach składających się z dialektologów i etnografów interdyscyplinarnych zespołów badawczych opowiadali się zarówno przedstawiciele ośrodka warszawskiego, jak i poznańskiego⁴⁶ (por. m. in. Handke 1986 i 1987; Falińska/Kowalska 2007). Współpracę tę rozumiano przede wszystkim jako umiejętne korzystanie z wiedzy etnograficznej. (por. Handke 1987: 43). Chodzi bowiem o to, aby opracowań językoznawczych nie zdominowały informacje etnograficzne, z punktu widzenia językoznawcy nieistotne i odwrotnie (por. Falińska/Kowalska 2007: 207).

Pierwsze opracowania dialektów polskich to przede wszystkim opracowania etnograficzne, czyli tworzone przez miłośników kultury ludowej zbiory tekstów gwarowych, dotyczących głównie zwyczajów danego regionu.

⁴⁶ Kwiryňa Handke, Witold Doroszewski.

*Śląsk*⁴⁷ i jego język⁴⁸ odegrały w tych badaniach znaczącą rolę. Niniejszy artykuł to zarówno próba podsumowania związanych ze Śląskiem badań dialektologicznych, jak i przyczynek do ukazania znaczenia tego regionu dla językoznawstwa polskiego.

Jak dalece początki zainteresowania badaczy terenem, którego mieszkańcy: „(...) są po większej części chuderlawi, kościstej budowy ciała, o twarzy płaskiej i długiej; mimo dobrobytu nie znać na nich rzeźkości, wesołości. Kobiety szczególnie są brzydkie, a oszpecają się jeszcze bardziej nieestetycznym strojem⁴⁹.” (Kolberg 1965: 3⁵⁰) związane są z początkami badań dialektologicznych?

Za pierwsze opracowanie dialektów języka polskiego Dubisz (2001:8) uznaje doktorat Lucjana Malinowskiego: *Beiträge zur slavischen Dialektologie. I. Über die Oppelnsche Mundart in Oberschlesien 1. Laut- und Formenlehre*, który ukazał się drukiem w Lipsku, w roku 1873. Potwierdza to Halina Karaś (por. 2010, online), która sięga jednak jeszcze dalej, kiedy to badania dialektologiczne były właśnie nieodłączną częścią badań kultury ludowej, wspominając zasługi Bandtkiego, który „pierwszy z nowoczesnych uczonych zajął się Śląskiem i wysunął problem odwiecznej jego polskości” (Olszewicz „Wstęp” do Bandtkie 1945: 6). Chodzi tu oczywiście o wydane w 1821 roku *Wiadomości o języku polskim na Śląsku i o polskich Ślązakach*.

Według Karaś (2010) dialektologia jako dziedzina językoznawstwa polonistycznego wyodrębniła się z pracami wybitnego językoznawcy Jana

⁴⁷ Termin *Śląsk* stosuję w niniejszym artykule zarówno do Śląska Górnego, Dolnego jak i Cieszyńskiego (uznawanego przez część literatury za część Górnego Śląska), choć oczywiście jestem świadoma zróżnicowania zarówno historycznego, geograficznego jak i językowego, i kulturowego tak pojętego regionu. Sądzę jednak, że dla potrzeb tego artykułu takie ujęcie Śląska jest wystarczające. Uznaję, że jest to region leżący na terenie obecnych Czech, Niemiec i Polski, i tak należy go traktować w badaniach językoznawczych. W tym artykule jednak będę się opierać na polskich badaniach dialektologicznych i roli w nich Śląska, z góry więc należy założyć, że w większości pozycji badany i opisywany w nich język (dialekt/-y) śląski ujęty będzie jako dialekt języka polskiego, także ze względów historyczno-politycznych, od których chciałabym w tym tekście (na ile będzie to możliwe) abstrahować.

⁴⁸ Tu również wprowadzam duże uogólnienie, stosując ogólnie termin „język” w znaczeniu regiolekt – w rozumieniu Warchoła (1998), z pełną świadomością zróżnicowania dialektologicznego omawianego regionu, które jednak dla niniejszego artykułu nie jest kluczowe.

⁴⁹ Chodzi tu o Dolny i Średni Śląsk, mieszkańców Górnego Śląska Kolberg opisuje jako lud: „w ogóle dorodny, regularnych rysów twarzy, wesoły, choć niezbyt żwawy (...)” (Kolberg 1965: 5).

⁵⁰ Kolberg zbierał materiały do swojej teki, zatytułowanej *Śląsk* niemal do końca życia, tj. do roku 1887 (por. Gładysz 1965: XII).

Niecisława Baudouin de Courtenay.⁵¹ On także zwrócił uwagę, przy okazji komentarza do materiałów z teki „Śląsk” Oskara Kolberga, na prace wspomnianego tu już Lucjana Malinowskiego. Poza dysertacją Malinowskiego na uwagę zasługują jego *Studyja śląskie* (1882), będące wnikliwym opracowaniem systemu fonetycznego gwar kilkunastu wsi na Śląsku Górnym i Cieszyńskim oraz osad morawskich. Tego doskonałego lingwistę wspomnieć należy w szeregu „kolekcjonerów” podań i pieśni ludowych Śląska. Wydane pośmiertnie w roku 1899 w Krakowie przez ucznia Malinowskiego, Jana Bystronia „Powieści ludu polskiego na Śląsku“ to zbiór spisanych fonetycznie śląskich podań i legend – doskonały materiał do dalszych badań.

Żaden ze znanych mi tekstów dotyczących historii dialektologii polskiej nie wspomina jednak o publikacji pastora Roberta Fiedlera, wydanej we Wrocławiu już w roku 1844, którą według mnie uznać należałoby za pierwsze opracowanie dialektologiczne. Dotyczy ono dialektu Dolnego Śląska i nosi tytuł: *Bemerkungen über die Mundart der polnischen Niederschlesier: ein Beitrag zur Kenntniss der polnischen Dialekte*.⁵² Pozycja składa się z dwóch części. W pierwszej Fiedler dokonuje próby opisu mowy ludu dolnośląskiego, zarówno systemu fonetycznego jak i problemów deklinacji i koniugacji, podaje także uderzające go germanizmy oraz „eigentümliche Ausdrucksweisen” (specyficzne wyrażenia) (Fiedler 1844: 14) z ich tłumaczeniem na język niemiecki: „Ja muszę raz obaczyć, jak onym się obróciło, Ich muß einmal sehen, wie es Ihnen geht? Mają prawie, Sie haben Recht” (Fiedler 1844:14). Druga część dzieła to zbiór pieśni i legend.

Nie bez znaczenia dla badań dialektologicznych pozostają badania i zbiory Oskara Kolberga, którego zasług dla polskiej kultury ludowej przedstawiać tutaj nie trzeba.

„Ramy czasowe zebranych przez Kolberga materiałów, opublikowanych głównie w powszechnie znanych czasopismach polskich (...), obejmują lata 1801–1887, a więc dotyczą najważniejszego okresu kształtowania się kultury ludowej na Śląsku (..)“ (Gładysz 1965: XV), a więc okres jak najbardziej nas tutaj interesujący. Zebrane przez Kolberga, ale i przez rozkochanego w kulturze Śląska doktora nauk medycznych, Juliusza Rogera⁵³, pieśni i legendy, spisane w dialekcie, to doskonałe materiały do pogłębionych badań językoznawczych.

⁵¹ *O drewnie-polskom jazykie do XIV go stoletija*, 1870.

⁵² *Uwagi o gwarze polskich Dolnoślązaków: przyczynek do wiedzy o polskich dialektach*.

⁵³ *Pieśni ludu polskiego w Górnym Szląsku* wydane zostały drukiem we Wrocławiu 1862 lub 1863 roku (patrz katalog biblioteki cyfrowej Huthi Trust: <http://catalog.hathi->

Warto w tym miejscu wspomnieć kilku innych badaczy (etnografów, pisarzy), którzy w XIX wieku zajmowali się Śląskiem, spisując jego obyczaje, historię, legendy i baśnie: Łukasz Gołębiowski, Jan Mikołaj Fritz, Józef Grajnert czy Józef Lompa. Publikowali oni swoje artykuły głównie w prasie (na przykład Fritz w „Tygodniku Ilustrowanym”⁵⁴), przybliżając tym samym szerszemu gronu czytelników kulturę regionu i starając się wzbudzić zainteresowanie jego językiem.

Jak widać z powyższego krótkiego zestawienia, pierwsze opracowania dialektologiczne powstające w XIX wieku na terenach polskich i na samym Śląsku to pozycje dotyczące Śląska i jego języka.

2. Obraz Śląska i mowy śląskiej w starszych opracowaniach dialektologicznych

Fakt, że pierwsze opracowania dialektologiczne i etnograficzne, powstające na terenach polskich zajmują się Śląskiem i jego mową dobitnie świadczy o tym, że region ten postrzegany był wówczas jako teren szczególny – pod względem historycznym, politycznym, etnograficznym, antropologicznym i językowym. Odrębność i odmienność zarówno mieszkańców, jak i ich mowy, musiały być tak wyraźne i ciekawe, że intrygowały nie tylko zwykłych ludzi, ale także badaczy próbujących zrozumieć i wyjaśnić te zjawiska szerszej publiczności (choćby przez wspomniane wyżej publikacje w czasopiśmie popularnych).

Ciekawie zatem może, jaki obraz Śląska, Ślązaków i ich języka przekazują te pierwsze opracowania. Czy utrwalają one dominujące wówczas stereotypy, czy może polemizują z nimi?

„Szląsko, (właściwie Szląsk), leży niemal w środku części ziemi, Europą zwaną i jest częścią wschodnią kraiu niemieckich. Kraj ten graniczy z strony północno-wschodniej aż do rzeki Przosny z obwodem regencyjnym Poznańskim; ku wschodowi z królestwem Polskiem i wolnym krajem Krakowskim; z strony wschodniopółdniowej z Galicyą; na południe z Szląskiem Austriackim, z Morawią i Czechami; na zachód z Luzacyą Saska; na zachód północny z marchią Brandenburską. Granice jego naturalne stanowią z strony południowo-zachodniej: góry Kladzkie, Sudety i góry olbrzymie. Rzeki, oddzielające go od państw sąsiedzkich, są następujące: Opawa, Odra, Wisła, Przemza, Brynica, Elstera (sroka) czarna.” (Lompa 1847: 2n). To perspektywa geograficzna. Z etnograficznego i językoznawczego punktu widzenia, już od pierwszych

trust.org/Record/002517678). Ja korzystałam z wydania z roku 1880, dostępnego online pod adresem: <https://archive.org/stream/pieniludupolski00unkngoog#page/n2/mode/2up>.

⁵⁴ Dla przykładu: *Zdrowisko w Jastrzębiu* (w:) „Tygodnik Ilustrowany” 1865, nr 299, s. 224, czy *Zwyczaj i obyczaje na Szląsku*, (w:) tamże 1865, nr 320, s. 201.

poświęconych temu tematowi wersów, uderza stosowany do dziś podział na polskich i niemieckich Ślązaków, a co za tym idzie, na Śląsk polsko- i niemieckojęzyczny.

Geograficzna granica, dzieląca Ślązaków polskich (polskojęzycznych) i niemieckich jest ważną kwestią we wszystkich niemal pozycjach:

„Granice języka polskiego w Śląsku są: rzeka Ostrawica, płynąca między księstwem cieszyńskim i Morawami, to jest z tej strony Ostrawicy mówi się lub po wsiach wszędzie po polsku, a z tamtej po morawsku. Po miastach zaś bywają ludzie i tacy, którzy po polsku nie rozumieją, lecz tylko po niemiecku mówią.” (Bandtkie 1945: 13). Kolberg za miejsce graniczne przyjmuje Wrocław: „Już o półtorej mili od Wrocławia ku Górnemu Śląskowi (...) zaczynają się wsie polskie, to jest takie, gdzie lub po większej części lub mniejszej części albo ze wszystkimi mówi po polsku“ (Kolberg 1965: 5).

„Najlepiej po polsku mówią w cyrkule opolskim, raciborskim, oleskim (Rosenberg) i lublinieckim (...). W miarę zbliżania się ku Wrocławowi traci język ten widocznie na zgodności i na właściwie polskich wyrażeniach“ (tamże: 150).

„Przed laty 40, a nawet 30, można było językiem polskim nawet w samym Wrocławiu dać sobie rady, nie umiejac słowa po niemiecku, bo nie tylko wszystka służba, szczególnie też żeńska, pochodziła z Górnego Śląska, a okolica Opola dostarczała jej najwięcej, ale we wszystkich niemal sklepach utrzymywano ludzi mogących się rozmówić z przyjezdnymi Polakami. Ależ nasi rodacy lubili sami popisywać się raczej choćby łamaną niemczyzną, aniżeli zezwolić na to, aby ktoś do nich zagadał polszczyzną trochę chłopską, wcale nie gorszą od mazurskiej, a czystsza od kaszubskiej (...) a w kościele Św. Krzyża bywały kazania polskie, lubo gorszą polszczyzną (...)“ (Kolberg 1965: 149).

Jeszcze dalej do historii Śląska sięga Bandtkie, który pisze: „(...) przed r. 1241 był język polski w całym Śląsku panujący, bo świadczą o tym nadania rozmaite, gdzie zawsze imiona polskie wsi nazywają się in vulgari.” (Bandtkie 1945: 19n).

Wspomina się także język czeski i jego rolę na Śląsku. Szczególne wiele miejsca poświęcił mu w swojej książce Jerzy Samuel Bandtkie, co należy tutaj podkreślić: w kościele cieszyńskim „lud słuca (...) kazania po polsku, lecz nie przestając na wąskich kancjonalikach, w Brzegu drukowanych, śpiewa po słowacku, czyli raczej po czesku z kancjonała w Peszcie wydanego Cythara Davidica” (Bandtkie 1945: 44). Podobną wzmiankę znajdujemy u Rogera (por. Roger 1880: brak strony). Bandtkie pokusił się dodatkowo o komentarz językoznawczy spisanej fonetycznie rozmowy Ślązaków, w którym dokładnie oznaczył charakterystyczne formy

leksykalne i gramatyczne, zaznaczając również te pochodzące z czeszczyzny (por. Bandtkie 1945: 26–32). Rolę czeszczyzny na Śląsku podkreśla, aczkolwiek później, bo już w XX wieku, Stieber: „Rola czeszczyzny na Śląsku była bardzo wielka; w ziemi Zatorskiej i Oświęcimskiej, które tylko przejściowo należały do Śląska, w sto lat po ich powrocie do Korony jeszcze księgi sądowe pisano po czesku. Ślązakom więc niewątpliwie lepsze się musiały wydawać formy przypominające czeski.” (Stieber 1974: 289).

Język polskich Ślązaków nie cieszył się uznaniem. W najstarszej wymienionej w poprzednim rozdziale pozycji Fiedlera czytamy:

„Gegenwärtige Bemerkungen (...) dürften (...) dazu dienen, ein richtigeres Urtheil über die mit Unrecht verachtete Sprache der schlesischen Slawen zu begründen. (...). Sehr sollte es mich übrigens freuen, wenn es Andern Veranlassung gebe zu gründlicherer Behandlung der polnischen Dialekte, woraus gewiss auch für das Hochpolnische mancher Gewinn entspringen würde⁵⁵” (Fiedler 1844: III–IV).

U Bandtkiego zaś: „Niemieccy pisarze nazywają język polski w Śląsku *das Wasserpolnisch*⁵⁶, niby to wodny język polski i tak pospółstwo nawet różni prowincjonalną mowę polską w Śląsku od czystej polszczyzny, Atoli nigdzie Polacy śląscy nie używają tego wyrazu i nie różnią swej mowy od innej polskiej.” (Bandtkie 1945: 23). Uwagi podobnego rodzaju znajdujemy też w zbiorach pieśni i legend, gdzie zazwyczaj wstęp zawiera kilka uwag o języku, którym zebrany materiał jest prezentowany. Niemal zawsze jest to próba obrony tej mowy i obalenia „niedorzecz[ego] (...) przesąd[ę]” (Roger 1880: brak strony), jakoby był to język czy dialekt „zepsuty”.⁵⁷

Również Fiedler, powołując się na autorytet Bandtkiego⁵⁸, broni dialektu śląskiego jako tego języka, który może być źródłem ciekawych wyrażen dla wszystkich posługujących się polszczyzną. Ciekawy jest zaproponowany przez autora *Uwag* podział na dialekt katolicki (górnos Śląski) (por. Fiedler 1844: 5–6) i ewangelicki (dolno Śląski), którym posługiwało się w połowie XIX wieku 100.000–120.000 osób. Uwagi, których autor był pastorem,

⁵⁵ „Niniejsze uwagi (...) służyć mogłyby (...) ku temu, aby zbudować właściwszy osąd o niesłusznie pogardzanej mowie śląskich Słowian. (...) Bardzo ucieszyłoby mnie nadto, gdyby pchnęły one innych do dogłębniejszego zajęcia się polskimi dialektami, z czego z pewnością wypłynęłaby niejedna korzyść dla wysokiej polszczyzny” [tłum. EG].

⁵⁶ Podkreślenie jak w oryginale.

⁵⁷ Uwaga Rogera odnosi się do dialektów dolno Śląskich.

⁵⁸ Fiedler cytuje z przedmowy do wydanego w 1806 roku *Słownika dokładnego Języka Polskiego i Niemieckiego do podręcznego używania przez Polaków i Niemców* oraz z wydanej w 1808 roku we Wrocławiu przez wydawnictwo Korna *Polnische Grammatik für Deutsche, welche die polnische Sprache gründlich erlernen wollen, nebst einem kleinen ethymologischen Wörterbuche*, obie pozycje autorstwa Bandtkiego właśnie.

miały na celu ułatwienie duchownym ewangelickim wygłaszania zrozumiałych dla wiernych kazań.

Wspomniani tutaj autorzy są absolutnie przeciw stwierdzeniu, że dialekty śląskie to nie język polski. I jeżeli rzeczywiście konieczne miałyby być odróżnienie tego *lektu* od języka polskiego, to należałoby nazwać tę polszczyznę „polszczyzną śląską” (Bandtkie 1945: 25).

Autorzy zgodnie podkreślają charakterystyczne dla śląszczyzny prowincjonalizmy i archaizmy (por. m. in. Kolberg 1965: 152, Fiedler 1844: 5). Fiedler szacuje, że język ten ok. 200–300 lat starszy od polszczyzny wysokiej, poddany jest nieustannym wpływom niemczyzny, przez co dużo w nim germanizmów (por. Fiedler 1844: 5). Także Bandtkie wskazuje na tzw. prowincjonalizmy, które wymienia na stronach 34–36 swojego dzieła, sugerując jednocześnie ważną być może dla późniejszych atlasów gwarowych gęstość siatki punktów: „prowincjonalizmów jest mnóstwo, co dwie lub trzy mile odmiennych” (Bandtkie 1945: 33).

Przyznać tu trzeba, że pierwsze opracowania dialektologiczne dotyczące śląszczyzny są dość szczegółowe i obejmują niemal wszystkie podsystemy języka. Najdokładniej chyba opracowano system fonologiczny, sporo miejsca autorzy poświęcają także leksyce, ze szczególnym uwzględnieniem germanizmów, ale i wpływów języka czeskiego. Także morfologia nie jest w nich traktowana po macoszemu. Już u Fiedlera paragraf 3 to: „Szczególne uwagi o deklinacji i koniugacji wyrazów” (por. Fiedler 1844: 9). Ważną rolę odgrywają zebrane i spisane pieśni, podania i legendy Ziemi Śląskiej, obecne w każdym wspomnianym tu dziele. Są one doskonałym materiałem do dalszych badań językoznawczych, nie tylko z zakresu fonologii, morfologii czy składni, ale także – to już w wieku XX – etnolingwistyki. Cóż bowiem innego jest doskonalszym nośnikiem językowego obrazu świata danej kultury czy regionu niż jego podania i legendy?

3. Śląsk w kompleksowych opracowaniach dialektologicznych XX w.

Wiek XX w polskiej dialektologii to czas niezwykłego rozwoju tej dyscypliny. Powstają kompleksowe opracowania gwar i dialektów polskich, słowniki, atlasy, czasopisma. Ugruntowuje się metodologia badawcza, krystalizują dwa najważniejsze ośrodki: Warszawa i Kraków.

Prowadzone są badania, dążące do kompleksowego opracowania dialektów i gwar polskich, których owocem jest kilka fundamentalnych dla tej dyscypliny prac.

Wspomnieć tu trzeba przede wszystkim o sześciotomowym *Słowniku gwar polskich* (1900–1911) pod redakcją Karłowicza,⁵⁹ ale też o nieocenionych pracach Kazimierza Nitscha, jak np. *Mowa ludu polskiego*, ale też podręcznikach *Zarys dialektologii polskiej* Stanisława Urbańczyka (pierwsze wydanie 1955) i *Dialekty polskie* Karola Dejny (1973).

We wszystkich z nich dialekty śląskie zajmują ważne miejsce.

Nitsch podejmuje próbę klasyfikacji polskich dialektów (por. Nitsch 1911: 14). Mowa regionu śląskiego stanowi jedną z grup. Warto wspomnieć tu o podziale Śląska na część „mazurzącą” (północną) i „niemazurzącą” (południową), pozostającą pod wpływem czeszczyzny (por. tamże: 91).

Także Dejna w swoich *Dialektach polskich*, klasycznej już pozycji, nie traktuje regiolektu śląskiego w sposób szczególny. Píše też o nim jako o jednym kodzie: „Dzisiejsze zasięgi **dialektu śląskiego** zbliżone są do obszaru zagęszczenia typowych dla zespołu śląskiego właściwości etnograficznych (kulturowych)” (Dejna 1973: 261)⁶⁰ i dokonuje analogicznego jak dla innych dialektów opisu, wymieniając 39 cech charakterystycznych tego dialektu (fonetycznych, gramatycznych, morfologicznych), nie różnicując na Śląsk Górny, Dolny czy Cieszyński. Stara się też odmitologizować szczególną rolę i specyficzną drogę rozwoju mowy śląskiej: „Mimo, że wytworzone dawno poczucie odrębności Śląska było tradycyjnie silnie wyczuwane, a nawet przez długie wieki pogłębiane przez szereg czynników politycznych, dialekt tej dzielnicy rozwijał się w wielu szczegółach tak samo jak sąsiednie dialekty.” (tamże).

Nie można w tym miejscu przemilczeć powstałych w XX wieku atlasów językowych: *Małego atlasu gwar polskich* pod red. Kazimierza Nitscha (po jego śmierci pracami kierował Mieczysław Karaś), oraz *Atlasu gwar polskich*, pod red. Karola Dejny, którego tom III, pod redakcją Karola Dejny i Sławomira Gali, poświęcony jest Śląskowi (por. Karaś 2010). Śląsk doczekał się także własnego atlasu regionalnego, wydanego przez Alfreda Zarębę siedmiotomowego: *Atlasu językowego Śląska*.

Najbardziej współczesnym atlasem tego rodzaju jest *Ogólnostowiański Atlas Językowy*, redagowany przez międzynarodowy zespół naukowy (z polskiej strony przy PAN). I tam dialekty śląskie mają swoje miejsce.

Można też natknąć się na tworzone przez użytkowników gwary śląskiej glosariusze i słowniczki, dostępne w Internecie, jak choćby ten, stworzony przez uczennice klasy III PSP nr 1 w Dobrzemiu Wielkim, Agnieszkę i Julię

⁵⁹ Nie jest to oczywiście jedyny słownik gwar polskich, powstały w ubiegłym stuleciu, ale jeden z dwóch ukończonych, obejmujących słownictwo z obszaru całej Polski. Drugi to *Mały słownik gwar polskich* pod red. J. Wronicz. Wciąż wydawany jest, nieukończony jeszcze *Słownik gwarowy PAN*, o którym mowa będzie w części dalszej tekstu.

⁶⁰ Wyróżnienie EG.

Cholewę, *Podręczny Słownik Gwary Śląskiej*: <http://www.interklasa.pl/portal/dokumenty/r023/slownik%20gwary.htm>, czy – bardziej już profesjonalne – *Aktualizowany Słownik Gwarowy i Internetowy Słownik Języka Śląskiego*.

Oczywiście powstają nadal monografie dotyczące dialektu śląskiego, Wspomnę tu tylko *Mowę polską na Śląsku* Stanisława Bąka i *Świadomość językową i kompetencję komunikacyjną Niemców na Dolnym Śląsku* Grażyny Kryszczuk-Łopuszańskiej. Tę ostatnią uważam za ciekawą z tego względu, że dotychczas (także w przypadku najstarszych pozycji, badających regiolekt śląski, których autorami byli nierzadko Niemcy) w centrum stał polski dialekt śląski. Tutaj jest odwrotnie – badaczka skoncentrowała się na śląskich Niemcach i to zachowania komunikacyjne tej grupy są obiektem jej badań.

Interesujące wydają się także liczne w XX wieku czasopisma etnograficzno-dialektologiczne. Wspomniałam już o zasługach Nitscha, które położył na niwie rozwoju polskiej dialektologii. Działał on także aktywnie jako redaktor czasopisma „Lud Słowiański: pismo poświęcone dialektologii i etnografii Słowian”, wydawanego dzięki dofinansowaniu Funduszu Kultury Narodowej. Pismo składało się z dwóch części. Za dział „Dialektologia” odpowiedzialny był Kazimierz Nitsch, a dział „Etnografia” wydawał Kazimierz Moszyński.

Doskonałą platformą wymiany doświadczeń badawczych także dla dialektologów tworzyła „Literatura Ludowa”, wydawana przez Ludową Spółdzielnię Wydawniczą. Trzy tomy tej serii poświęcone są Śląskowi i znajdujemy tam także artykuły o języku Śląska. W roczniku II nr 1 z roku 1958, który nosi tytuł „Śląsk Dolny”, artykuł swój *Dolny Śląsk pod względem językowym* opublikował wspomniany tu już językoznawca Stanisław Bąk. Stara się on widzieć badania dialektologiczne omawianego regionu w szerszym kontekście i podkreśla ścieranie się na Śląsku różnorodnych wpływów oraz ich znaczenie dla dialektu śląskiego. Apeluje o rozpatrywanie tego regionu w powiązaniu ze stosunkami gwarowymi zarówno w Wielkopolsce i Małopolsce (por. Bąk 1058: 10). Postulat ten, nieco uogólniony, jest niezwykle aktualny także dziś, zwłaszcza w kontekście dużo większej mobilności użytkowników języka. Kolejne zeszyty „Literatury Ludowej” poświęcone są odpowiednio: Śląskowi Górnemu i Opolszczyźnie (1958, rok II, nr 2–3) oraz Śląskowi Cieszyńskiemu (1957, rok I, nr 4). Drukowane w nich ludowe legendy, baśnie, opowieści, zbiory przysłów i pieśni regionalne to doskonały materiał do badań językoznawczych. Teksty tego rodzaju publikowane były także w prasie czeskiej (a i zapewne niemieckiej), co podkreśla Józef Niemiec: „Pierwszorzędne źródło do poznania językowego charakteru gwar zachodnio-cieszyńskich a równocześnie i bogatej kultury mówiącego tymi gwarami ludu stanowią teksty gwarowe z tego terenu,

ogłaszane od lipca 1950 na łamach czesko-cieszyńskiego „Zwrotu”.
(Niemiec 1957: 9).

Jak widać z powyższego krótkiego przeglądu, także w wieku XX, Śląsk zajmował ważne miejsce w badaniach dialektologicznych (i etnograficznych), w kompleksowych opracowaniach słownikowych i atlasowych. Powstało też kilka publikacji regionalnych – słowniki, atlas gwarowy, opracowania monograficzne. Śląsk jest w nich traktowany na równi z innymi regionami. Nie przypisuje mu się żadnego szczególnego znaczenia.

4. Dezyderaty badawcze

Dialekty polskie, przede wszystkim zaś omawiany tu regiolekt śląski, zbadane zostały dość dobrze. Nawet mniejsze gwary pojedynczych wsi doczekały się swoich słowników i opracowań, często nieopublikowanych (za przykład niech posłuży tu praca doktorska Jankowskiego dotycząca gwary Studzienic w województwie radomskim).

Pozostaje jednak kilka dezyderatów badawczych w tej dziedzinie, które chciałabym w tym miejscu przypomnieć, koncentrując się oczywiście na regiolektcie śląskim, choć wypływają one z szerszego kontekstu.

Uważam, za Reichan/Woźniak, że niezwykle ważne byłoby dokończenie Słownika Gwar Polskich (por. Reichan/Woźniak 2001: 38). Obecnie w PAN ukazało się 8 tomów tego słownika. Kolejnym, ważnym dla naszych rozważań niedokończonym słownikiem jest *Słownik Gwar Śląskich* (por. tamże). Prace nad nim trwają od ponad 14 lat, wydawany jest od 2000 roku pod redakcją naukową prof. Bogusława Wyderki. Do chwili obecnej powstało trzynaście tomów słownika:

„Tom I (A–BECZKA), Opole 2000.

Tom II (BECZKOWAĆ–BRAW), Opole 2001.

Tom III (BRAWCOWY–BŹDŹON), Opole 2002.

Tom IV (CABAK–CHWANCIATY), Opole 2004.

Tom V (CHWANCIC (SIE)–CYRKAĆ), Opole 2004.

Tom VI (CYRKARZ–DAWNY), Opole 2005.

Tom VII (DĄB–DOZIERAĆ), Opole 2005.

Tom VIII (DOZNAĆ (SIE)–ĘDYK), Opole 2006.

Tom IX (FABER–GADZIOR), Opole 2007.

Tom X (GADZIORA–GOŚCINA), Opole 2008.

Tom XI (GOŚCINIEC–GŹMIJA), Opole 2009.

Tom XII (IHA–HYRNIE), Opole 2011.

Tom XIII (HYRO–JUŻYNECZKI), Opole 2012.”

(<http://www.instytutslaski.com/projekty-badawcze/slownik-gwar-slaskich/>).

Zebrany materiał jest niezwykle bogaty (ok. 1 mln fiszek). Redakcja szacuje, że pozwoliłoby to na wydanie nawet kilkudziesięciu tomów słownika, co oznacza kilkanaście lat pracy (por. tamże).

Gwary zmieniają się nieustannie, ponieważ pozostają pod wpływem czynników pozajęzykowych: politycznych, historycznych, kulturowych i cywilizacyjnych. Zmieniająca się zatem sytuacja językowa użytkowników gwar powinna pociągnąć za sobą uzupełnienie metodologii badań dialektologicznych (por. Pelcowa 2001: 184n.). Uwzględnić należy „(...) szeroki kontekst kulturowy i etnograficzny, gdyż słownictwo mieszkańców polskiej wsi to nie tylko określony sposób wyrażania myśli, ale przede wszystkim typ prezentowanej kultury.” (tamże) Pelcowa formułuje dalej 8 postulatów, z których najważniejsze to badanie „różnic pokoleniowych (...), a także reakcji starszej grupy użytkowników gwar na nowe słownictwo i nowe desygnaty; (...) świadomości językowej mieszkańców wsi i wartościowania nazw; kompetencji językowej i kompetencji komunikacyjnej użytkowników gwar i innych mieszkańców wsi.” (Pelcowa 2001:188n.)

„Transmisja kulturowa jest jedną z funkcji języka rozumianego jako nośnik tradycji i obyczajów. Język stanowi zatem warunek konieczny, ale nie wystarczający w skomplikowanym procesie przekazu kulturowego. Taka zmiana paradygmatu badawczego pozwoli na pokazanie wszechstronnego obrazu nie tylko zjawisk językowych, ale całej sfery społeczno-kulturowo-obyczajowej mieszkańców współczesnej i dawnej wsi.” (tamże).

Podobnie, choć w zawężeniu do rzeczywistości wyłącznie językowej, widzi to Okoniowa, która postuluje, aby dialekt stał się przedmiotem badań socjolingwistycznych, w których byłby on: tylko jednym ze składników wielopoziomowego *continuum* językowego.” (Okoniowa 2003:145)

Naturalną konsekwencją wymienionych wyżej postulatów badawczych dla mowy śląskiej jest potraktowanie jej jako regiolektu, w oderwaniu od obecnych granic geopolitycznych. Ciekawe inicjatywy w tym kierunku podejmowane są już przez fascynatów regionu, na przykład doktora Víta Skaličkę. Współorganizowane przez niego konferencje popularnonaukowe, inicjowane publikacje czy nawet gry (memo) mają na celu pokazanie zwykłym użytkownikom języka śląskiego po obu stronach granicy (polskiej i czeskiej), że tworzą oni tę samą kulturę, mają podobne obyczaje, a ich język to ten sam kod. W działaniach tych język jest traktowany, jak postulowałam wyżej, jako część całościowego kodu o funkcji transmisji kulturowej. Niezbędne wydaje się tutaj włączenie do tych badań komponentu niemieckojęzycznego, który z pewnością wzbogaciłoby podejmowane na pograniczu działania naukowo-popularyzatorskie.

- FALIŃSKA, B., KOWALSKA, A. Ile etnografii w atlasie leksykalnym? In: *Gwary dziś. T. 4: Konteksty dialektologii Metodologia badań*. J. Sierociuk (ed.). Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 2007, s. 203–211, ISBN 978-83-7063-531-2, ISSN 0079-478.
- FIEDLER, R. *Bemerkungen über die Mundart der polnischen Niederschlesier: ein Beitrag zur Kenntniss der polnischen Dialekte*, Breslau: Korn, 1844.
- GŁADYSZ, M. „Śląsk” Oskara Kolberga. In *Dzieła wszystkie, Śląsk, tom 43*, O. Kolberg. Wrocław–Poznań: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze. Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1965, s. I–XXIV.
- HANDKE, K. Dialektologia i inne nauki. *Acta Universitatis Lodzensis, Folia Linguistica*, 1986, nr 12, s. 37–46, ISSN 0208-6077.
- HANDKE, K. O współpracy dialektologów z etnografami w Polsce. *Acta Baltica-Slavica*, 1987, nr XVIII, s. 31–43, ISSN 0065-1044.
- Internetowy Słownik Języka Śląskiego*[online]:
<http://www.republikasilesia.com/RS/slownik/> [cit. 2014-07-23].
- JANKOWSKI, S. *Gwara Studzienic w woj. radomskim na tle gwar okolicznych*, (nieopublikowana dysertacja, obroniona 1976 na Uniwersytecie Łódzkim, promotor: prof. Karol Dejna).
- KARAŚ, H. (ed.): *Dialekty i gwary polskie. Kompendium internetowe* [online]. 2010. [cit. 2014-06-17]. Dostępny na World Wide Web: <www.dialektologia.uw.edu.pl/index.php> . ISBN 978-83-62844-10-4.
- KARAŚ, H. O zakresie, sposobach opracowania i strukturze multimedialnego przewodnika po gwarach polskich. In *Gwary dziś. T. 4: Konteksty dialektologii Metodologia badań*. J. Sierociuk (ed.). Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 2007, s. 255–262. ISBN 978-83-7063-531-2. ISSN 0079-478.
- KARŁOWICZ, J. *Słownik gwar polskich*, Kraków: Akademia Umiejętności, 1900.
- KAŚ, J. Metodologia badań leksyki gwarowej w kontekście współczesnych przemian kulturowych i społecznych. In *Gwary dziś. T. 1 Metodologia badań*, J. Sierociuk (ed.). Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 2001, s. 191–200. ISBN 83-7063-306-4. ISSN 0079-4678.
- KOLBERG, O. *Dzieła wszystkie, Śląsk, tom 43*, Wrocław-Poznań: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze. Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1965.
- KRYSZCZUK, G. *Świadomość językowa i kompetencja komunikacyjna Niemców na Dolnym Śląsku*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1999, ISBN 83-227-1435-1.

- LOMPA, J. *Krótki rys jeografii Szląska dla nauki początkowej, z mapą kolorowaną kraju Szląskiego*, Głogówek: Henryk Handl, 1847.
- MALCZYK, R. *Aktualizowany Słownik Gwarowy* [online]: <<http://www.isibrno.cz/~malczyk/slownik.htm>> [cit. 2014-07-23].
- MALINOWSKI, L. *Beiträge zur slavischen Dialektologie. I. Über die Oppelnsche Mundart in Oberschlesien 1. Laut- und Formenlehre*, Lipsk: Bär & Hermann 1873.
- MALINOWSKI, L. *Powieści Ludu Polskiego na Śląsku*, Kraków: Akademia Umiejętności, 1899.
- MALINOWSKI, L. *Studyja Śląskie*, Kraków: Uniwersytet Jagielloński, 1882.
- NIEMIEC, J. Stan badań nad folklorem ludu polskiego na czeskim Śląsku cieszyńskim. *Literatura Ludowa PTL* Rok I, 1957, nr 4: Śląsk Cieszyński, s. 7–17.
- NITSCH, K., MOSZYŃSKI, K. (ed.). *Lud Słowiański : pismo poświęcone dialektologii i etnografii Słowian*, Kraków: Gebethner i Wolff, 1929–1938. Dostępny na World Wide Web: <www.wbc.poznan.pl/publication/100187> [cit. 2014-06-12].
- NITSCH, K. *Mały atlas gwar polskich*, Wrocław-Kraków: PAN, 1957–1970.
- NITSCH, K. *Mowa ludu polskiego z mapą*, Kraków: Frommer/Wende i sp., 1911.
- OKONIOWA, J. Regionalizm dzisiaj i jego konsekwencje la słowników, czyli o społecznych oczekiwaniach wobec leksykografii. In *Gwary dziś. T. 2: Regionalne słowniki i atlasy gwarowe*. J. Sierociuk (ed.). Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 2003, s. 141–146. ISBN 83-7063-386-2. ISSN 0079-4678.
- PELCOWA, H. Metodologia badań leksyki gwarowej u schyłku XX wieku. In *Gwary dziś. T. 1 Metodologia badań*. J. Sierociuk (ed.): Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 2001, s. 183–190. ISBN 83-7063-306-4. ISSN 0079-4678.
- CHOLEWA, A., CHOLEWA, J. *Podręczny Słownik Gwary Śląskiej* [online] Dostępny na World Wide Web: <<http://www.interklasa.pl/portal/dokumenty/r023/slownik%20gwary.htm>> [cit. 23. 07. 2014].
- REICHAN, J., WOŹNIAK, K. Perspektywy polskiej leksykografii gwarowej. In *Gwary dziś. T. 1: Metodologia badań*. J. Sierociuk (ed.). Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 2001, s. 33–42. ISBN 83-7063-306-4. ISSN 0079-4678.
- ROGER, J. *Pieśni Ludu Polskiego w Górnym Szląsku z muzyką*, Wrocław: A. Hepner, 1880.

- SIATKOWSKI, J., WANIAKOWA, J. (ed.). *Ogólnosłowiański Atlas Językowy*, Kraków: PAN, 1958–2009. ISBN 83-85379-62-1.
- SIEROCIUK, J. Socjologiczny kontekst badań języka mieszkańców wsi. In *Gwary dziś. T. 4: Konteksty dialektologii Metodologia badań*. J. SIEROCIUK (ed.). Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 2007, s. 325–336. ISBN 978-83-7063-531-2. ISSN 0079-478.
- URBAŃCZYK, S. *Zarys dialektologii polskiej*, wyd. 2 zmienione i rozszerzone, Warszawa: PWN, 1962.
- URL: <<http://www.institutslaski.com/projekty-badawcze/slownik-gwar-slaskich/>> [cit. 2014-06-30].
- URL: <<http://www.institutslaski.com/wp-content/uploads/2013/03/historia.pdf>> [cit. 2014-06-30].
- STIEBER, Z. *Świat językowy Słowian*, Warszawa: PWN, 1974.
- WARCHOŁ, S. Możliwości kształtowania się tzw. „regiolektów” na słowiańskich pograniczach językowych. *Teoretyczne, badawcze i dydaktyczne założenia dialektologii*, 1998, nr 99, s. 31–44. ISSN 0076-0404.
- WRONICZ, J. (ed.). *Mały słownik gwar polskich*, Kraków: Lexis, 2009. ISBN 978-83-89425-63-8.
- ZARĘBA, A. *Atlas językowy Śląska*, Kraków: PWN, 1970–1996. ISBN 8301024003, 9788301024000.

Summary:

Silesia and Silesian dialects in Polish Dialectological Research

The chapter is an attempt to summarize a dialectological research, which has been conducted in Poland since the end of the nineteenth century, with a particular emphasis on the study of the language of Silesia. The author presents a brief history of these studies as well as the most important publications; she lists prominent Polish dialectologists, and presents current trends. The chapter raises questions about the future and the further course of dialectological research in Silesia, while setting out to define the research desiderata in this field.